

НОВАК ЖИВКОВИЋ

**УСТАНОВЉЕЊЕ ТЕЛЕГРАФСKE МРЕЖЕ У
ЈУГОЗАПАДНОЈ СРБИЈИ
(1859 — 1869)**

Основна телеграфска мрежа постављена је у југозападном делу Србије у једној деценији и то од 1859. до 1869. године. Ова мрежа, настала на тадашњим техничким достигнућима у свету, била је једна од неопходних потреба мале и још прилично заостале државе. Установљењу оваквог, тада савременог, облика комуникације, претходи низ значајних политичких, економских и културних чињеница. А Србија, млада и још вазална држава, почиње у другој половини XIX века скромним корацима да се укључује у токове тадашњег европског света, отржући се од азијатских стагнација.

У врху државне управе тога времена, већ су присутне замисли о побољшавању саобраћаја. Прво ће то бити уређење путева, просецање нових и подизање мостова а све чешће се срећу у документима и записи о „гвозденом друму” (железници), чија је предност у западној Европи већ била очигледна. Овакве замисли, које су постепено прелазиле у намере и планове, нису везиване само за привредне прилике, већ су стајале у склопу целокупних тадањих

међудржавних и политичких односа. У истим односима се мора сагледати и приступање ка увођењу телеграфског саобраћаја у земљи и повезивање овог са иностранством.

*

Прва телеграфска линија, постављена од Алексинца до Београда, улази у европску комуникацију од Цариграда до Беча. Спајање са аустријским телеграфом извршено је 18. марта 1855, преко Саве а са турским 17. октобра 1857. године код Алексинца.¹ Укопчавање Србије у овај систем веза отварао је нове изгледе, те побуђивало на напоре за стварањем потребне телеграфске мреже у земљи, и за боље повезивање са иностранством. У том правцу се отворила и јавна дискусија. У званичним владиним новинама, с почетка 1856. године расправљало се, о потреби повезивања са отоманском метрополном, на годину дана пре повезивања. Истовремено се говорило, да српско правитељство треба да спроведе од главне и већ створене линије један огранак на западну страну земље и преко државне границе.² Овако опредељење ће бити од јаког утицаја на одлуке и радове који ће, кроз наредне године, довести до установљења и проширивања телеграфске мреже у југозападном делу српске државе.

Овај натпис није био случајан већ програмиран. Он истиче из оних разговора које је имао капућехаја — српски представник код Порте — на највишем месту отоманске државне управе. Српски представник А. Јанковић је извештавао, пред сам крај 1855. године. Државни совјет, о закључцима који се односе на телеграф. Порта је у ранијем договору са аустријском владом постигла споразум да, поред магистралне линије средином балканског полуострва, иде једна веза са југа, преко Далмације до Трста. Српски представник је јављао својој влади да се „на надлежном месту” у Цариграду „изразило мишљење да би добро било кад би се израдила једна телеграфска линија од Крагујевца до Мокре Горе. Турска власт са тога места пружила би ову линију преко Босне и везала је са оном која иде Далмацијом према Трсту”. Износећи тај предлог Совјету, А. Јанковић, који је истовремено и попечитељ иностраних дела, наглашава да га сматра „као врло важан”. Совјет је схватио важност и овог предмета и мишљења. Овај највиши орган државне власти пише, 4. јануара 1856. године, кнезу Александру Карађорђевићу о овом предлогу, и уз давање подршке, тражи доношење одлуке о установ-

љењу телеграфске линије од Крагујевца до Мокре Горе. Кнез је убрзо усвојио и одобрио предлог и, већ 12. јануара исте године, одговорио је Совјету да даје сагласност за постављање те линије, која ће се, у будућности, повезати са „тријестанском”. Кнежева канцеларија доставила је, осим тога, ово решење попечитељствима внутрењих дела и иностраних дела ради знања и даље надлежности.³ Тако је телеграфска линија, кроз југозападни део Србије према граници, ушла у пројект далеко пре него што је постављена. Она је била, као што се види, потребна како за унутрашњи тако и за вангранични саобраћај.

Попечитељство внутрењих дела, ослањајући се на „Телеграфически закон” — једну уредбу из 1855. године, која је настала ради спровођења горе наведених намера, израдило је с почетка 1858. године програм развоја телеграфске мреже у земљи. У програму се, између осталог, предвиђа под тачком 4. да се установи телеграфска веза од Крагујевца ка Ужицу и Мокрој Гори. И ту се наглашава да је линија имала „да се сојузи у Вишеграду са Босанском линијом, која ће се преко Сарајева и Мостара подићи и са Далматинском везати”. Совјет је поново прихватио и уважио поднети предлог.⁴ Тако је замисао на повезивању две магистралне телеграфске линије добила и своју законску основу уколико се односи на територију српске државе. Али до подизања линије, према западној страни, требало је још доста времена а много пак више до повезивања преко туђих простора и граница.

*

Миливоје Јовановић, попечитељ внутрењих дела, известио је 12. марта 1859. године Совјет да су извршене претходне радње у мерењима и прорачунима, као и потребни предрачуни, за постављање телеграфских линија од Београда преко Шапца до Лознице и од Крагујевца преко Деспотовице за Чачак и Ужице. Попечитељ Јовановић, већ у самом почетку свог извештаја, наглашава да се те линије постављају по жељи „његове свјетлости књаза”. А ова титула владарска, иза Светоандрејске скупштине, припадала је Милошу Обреновићу.

Телеграфско одељење при Попечитељству внутрењих дела израдило је и предало предрачун за материјал, рад и персонал на обе линије, у времену од 1. јула до 1. новембра 1859. године. Предвиђала се сума од 42.101 форинте и 59 крајцара у сребру или 252.611 гроша и 36 пара пореских. Новаца предвиђених у буџету за ову

градњу није било. Попечитељ је тражио да највиши орган државне власти донесе одлуку да се ови трошкови подмире из оног изванредног приреза „који је 1854. год. од народа покупљен и који се јошт у цјелости налази“. Тада се, у предлозима, сматрало да ће телеграфски приходи исплатити овај издатак „ако не баш у првим годинама, а оно бар кроз неко време”.⁵ Стручна служба телеграфског одељења приложила је овај предрачун као прилог уз молбу Совјету. Ту се издвајала сума трошкова за линију од Крагујевца према Ужицу чија је дужина износила „23 сата или 57.500. фати”. На овој линији су се предвиђале две дневне штације: у Деспотовици и Чачку и једна, и са ноћном службом, у Ужицу. Спецификација материјала (стубови — 2365 комада који би се поставили на размаку од 25 хвати, бакарна жица, гвожђе, изолатори, шрафови, „скопче” и гипс) указивала је на суму од 13.316 форинти и 1 крајцару сребра. Наднице и подвоз изискивали су издатак од 2.840 форинти и 30 крајцара. Тако су сви издаци, укључив штацију у Деспотовици, а за рок означен у предлогу, имали да износе 18.750 форинти и 30 крајцара. Са овим делом предлога се рачунало само на изградњу до Деспотовице, али је постојао и допунски предлог „ако би се нуждниме нашло да се и у Чачку станица са дневном службом установи” са износом од 844 форинте за апарате, батерије, четворомесечну кирију и плате. Тада би укупна предрачунска сума ове градње до Чачка била 19.564 форинте и 31 крајцару или 2.782 талира и 8 пара.⁶

Совјет је, примивши ову представку, расмотрио предлог и нашао „ову изванредну потребу за такову која ће на узвишење благостања државног служити”. Пошто потребна новчана средства нису била предвиђена државним буџетом, прихваћен је предлог да се трошкови подмире од изванредног приреза из 1854. године. Притом се налагало да се телеграфски стубови не плаћају по предрачуну од две форинте на комад „него по уредби надницом” — сматрајући да ће тако мање коштати пошто „цјелом народу на ползу и узвишење његовог благостања служи” увођење телеграфске линије.⁷

Кнез Милош није једноставно усвојио ни одобрио овакав предлог. Њим су, у кнежевим очима, или прекорачени неки договори или се владар замислио над изложеном висином издатака, тек дошло је до смањивања обима предложене градње. Кнежева канцеларија је саопштила Совјету, 30. марта исте године, да „Његова Свјетлост мисли да ће за сад довољно бити да се повуче телеграфска линија одавде (од Београда — пр. аут) до Шабца и из Крагу-

јевца у Горњи Милановац и Чачак". Од Совјета се тражило да поново размотри поднети предлог и донесе одговарајући закључак. Совјет је поступио по налогу и „узео у разсуђење предмет онај о грађењу телеграфа у Југо-западној части Србије". „Разсуђени“ предлог се вратио у дворску канцеларију 16. априла са молбом за препоруку надлежном попечитељству да се трошкови смање у интересу штедње за државну касу. Четири дана касније кнез је одобрио предлог и надлежним попечитељима издао наредбе за извршење.⁸ Телеграфско одељење при Попечитељству внутрењих дела одмах је предузело остварење овог, за тадашње прилике, великог подухвата а Попечитељство финансије, преко свог Казначејства спровело све манипулације око новчаних издатака.

Посао око спровођења телеграфске линије допао је народу оних срезова од Крагујевца до Чачка, а уз обилно присуство полицијске власти и сеоских кметова. Села су радила на сечењу и обједи граничевих дирека, њиховом привлачењу дуж трасиране линије, копању јама и постављању носача линије, која је морала ићи уз главни поштански друм. Техничке радове на постављању ове линије вршили су стручни људи из телеграфског одељења, што се да закључити из врло оскудних података. Али, бар колико се тиче дела линије кроз чачанско окружије, видна је улога окружног инжењера Јована Клинара. Он се показује као руководилац техничког телеграфског материјала који је био ускладиштен при Окружном началству у Чачку и, нешто касније, као руководилац радова од овог места до границе ужичког окружија.⁹

Телеграфска штација у Горњем Милановцу почела је рад убрзо по постављању линије. Овде је постављен, као први телеграфиста Ђорђе Н. Костић, а као помоћник Благоје Исаиловић, привремени телеграфиста. Убрзо је отворена телеграфска штација и у Чачку. Овде је дошао на дужност телеграфиста Аранђел Петровић а као помоћник Василије Николић, привремени телеграфиста I класе. Такво стање, у погледу персонала у обе ове штације, трајало је још за две године.¹⁰

Телеграфска штација у Чачку, у први мах само дневна, а по отварању линије даље на запад, и пролазна, била је због положаја овог места предодређена и за важнију улогу. Она ће морати временом да постане и чвор ове врсте комуникација. Није дуго требало чекати до установљења линије према Карановцу и Трстенику па на Кнић с једне стране, и ка Рашкој и према турској граници, са друге стране.¹¹

Недоумица, која је побудила кнеза Милоша да привремено устави спровођење телеграфске линије од Шапца до Лознице а и од Чачка до Ужица, нестала је крајем лета 1859. године. Изгледа да су превладали разлози јавне користи над интересима штедње. Телеграфско одељење Попечитељства внутренних дела наредило је, половином септембра 1859. године, Началству у Ужицу да прибави податке о удаљености овог места од окружне границе према Чачку „и то све друмом поштанским идући”, да би се знало колико директа треба спремити. Из Ужица је убрзо одговорено: „Од Ужица до границе стојеће између окр. чачанског и овог окр. и то они гди сад скела на рјечи Морави постои, нема више од 3¼ сата растојанија. Пут поштански за Чачак пружа се овде преко Пожеге до саме скеле (...) који се никако на другу страну кретати не може; већ остати мора како стои“¹².

Извршењу овог задатка, који је морао долазити са највишег места, одмах се приступило. Предрачун је показао да ће бити потребна сума од 157.237 гроша и 17 пара пореских. Више се није рачунало на онај изванредни прирез, него се упућивао предлог Совјету да се овај износ унесе у државни буџет да би се што пре поставила линија. Совјет је усвојио предлог, опет предложио плаћање надницом а не по комаду за диреке и тражио да се телеграфске станице смештају у државним зградама где год је то могуће. Такво решење је отишло кнезу и он се у свему сагласио 6. октобра 1859. године.¹³

Надлежна телеграфска служба у Београду је одмах предузела спровођење у живот владине одлуке. Ужичком началству је наредила организацију посла за сечење 420 стубова колико је било потребно за растојање од Ужица до скеле на Морави. „Стубови ови морају бити прави, обли, 24 шуха дугачки, а дебели доле најмање 6 а горе 4 цола”. Могло се користити само храстово или граничево дрво а „никако буково”. Када се стубови одсеку, добро окрешу и кора са њих скине, требало их је превући и распоредити уз друм водећи рачуна о одстојању на 25 хвати. Овај посао се имао плаћати надницом, али уз надзор како би се што јевтиније ухватио. Налогe за прибављање ове грађе добили су старешина среза црногорског и ужичка општина. Села поред друма морала су дати 262 а варошка општина 158 комада. Све послове је спроводио окружни инжењер Јосиф Весели.¹⁴ Припрема стубова и њихово подизање, од Чачка преко Драгачева до гугаљске скеле, пало је на народ тамош-

њих села а у организацији чачанског инжењера Јована Клинара који је већ морао имати добор искуство на оваквим радовима.

Из Ужица је отишао извештај у Београд почетком децембра да је наређени посао извршен у свему као што се захтевало: стубови су размештени поред друма и обрачуни за исплату сређени. Затим је наступило мало закашњење због „задоцнелог новца” који је ипак при крају месеца стигао из Београда.¹⁵

*

У време припрема за спровођење линије од Чачка до Ужица већ су завршавани радови у првој од ових вароши и телеграфска штација је отворена. Није забележено да је тада одржавана каква свечаност, као што је већ било уобичајено, или су трагови о њој изгубљени. Штација је постављена у средишту вароши поред здања Окружног начелства. Ову близину констатује и тадашњи путник и научни истраживач Феликс Каниц. Штација је била у посебној згради која мора бити једна од оних кућица са познате гравире овог аутора из 1861. године.¹⁶ Сигурно је, као што ће то бити кроз неколико месеци у Ужицу, да је прва депеша упућена владару. Затим се прешло на редовно пословање ове установе, која је морала примити на себе ону улогу према овом крају што је раније припадала крагујевачкој штацији. То је био пријем порука из Београда за удаљена места. Ове је Начелство предузимало и одашиљало поштом или штафетално што је зависило од њихове важности. Ово се вршило нарочито према Ужицу док се и тамо не успостави телеграф. Осим тога, телеграфска штација је примала хитне поруке и из најудаљенијих места и спроводила их где треба.¹⁷

*

Када је телеграфско одељење у Београду извештено да су стубови за линију од Мораве до Ужица већ спремни, а такав извештај је морао имати и за растојање преко окружија чачанског, предузело је одашиљање техничког материјала на место градње. За ужичку линију се предвиђало да материјал стигне 31. јануара 1860. на гугаљску скелу. Овде је требало да га чачански окружни инжењер преда ужичком уз одговарајуће реверсе. Било је наређено, чим се прими материјал, да се одпочне са постављањем телеграфске жице на стубове спремљене и привучене последњих јесењих дана минуле године. Из Београда је стигао материјал благовремено, али не и потпуно. То су били изолатори, бакарна жица у бурадима, шра-

фови, „скопче”, гвоздени носачи изолатора, гипс, потребни алат и мердевине. Истовремено је стигла и опрема за ужичку штацију међу коју се рачунао, поред апарата, батерија, одговарајућа киселина и намештај канцеларијски. Посао око постављања телеграфске жице дошао је у надлежност окружног инжењера Јосиф Веселог. Пошто је он, по струци био грађевинац, стигла су му и писана упутства која су објашњавала како треба спровести линију, укључујући ту начине како постављати изолаторе па чак и како спајати жицу.¹⁸

Из Ужица, када је стигао материјал, отишло је наређење началнику среза црногорског и варошкој општини за отпочињање радова на копању јама, подизању и учвршћивању стубова. Први радови су имали да се предузму 8. фебруара када је требало извести потребан број „аргата”. Рок за извршење био је кратак али ни одзив на посао није био велики. Посао није ишао како се замишљало и долазило је до одуговлачења. Осим тога, ни оно што је урађено није задовољавало. Постављени стубови су се изваљивали и падали.¹⁹

Било је доста неуредности при изласку на радове, неизвршење послова, одуговлачења, натезања са изношењем материјала на место уграђивања, затим и недостатка бакарне жице, коју је поново требало тражити из магацина у Чачку па чак и из Београда.²⁰ Најзад, почетком априла 1860. године, Началство округа ужичког је могло да пошаље извештај у Београд да је „жица телеграфска” дошла до окружне вароши, „онако као што треба”. Телеграфска штација, сагласно ранијој жељи Совјета, налазила се у згради Началничества где је заузела два одељења. Читав посао је био завршен 11. маја 1860. године.²¹

Свечано отварање телеграфске штације у Ужицу одржано је 12. маја 1860. године. Нису нађени подаци о свечаности и њеном обиму овог дана у Ужицу.²² Уводна вест у Новинама србским објављује да су истог дана отворене штације и у Лозници и у Ужицу. „Прве вести, писале су новине, које је електрицитет овамо (у Београд — пр. аут.) донео из тиј места, биле су изјав поданичке благодарности свега народа и чиновничества оба поменутог округа Његовој Светлости Господару и отцу нашем, на отчинској бриги његовој о народу своме”.²³ Први званични извештај о отварању телеграфске штације у Ужицу, поднео је кнезу Милошу тадашњи попечитељ внутрењих дела мајор Ђ. Миловановић, већ сутрадан, 13. маја 1860. године.²⁴

Тако је задатак постављен прошле године завршен у пролеће 1860. године. Сада је телеграфска служба могла да се редовно одвија и из овог дела земље. Али у погледу постојеће међународне обавезе ово је био тек део посла на линији према граници. За сада се застало. Вреди пажње неколико чињеница везаних за телеграфску службу у време када је ова почела да делује на подручју југозападне Србије. Она још није била повезана са поштанском службом и стајала је у надлежности управно-полицијске власти. Мада се приближила и граници државној и турским тврђавама, ова служба још није била од неког посебног интереса за војну власт. Остала је у надлежности окружних начелстава, везана за њих; и смештајем, и платним списковима, и подчињеношћу. Чуvari телеграфских линија се сматрају пандурима и стоје под контролом окружног инжењера. Њихова дужност се састојала у обилажењу линије на одређеној дужини и старању да она буде у реду. Чуvari су морали да отклањају све оно што би ометало нормалан рад као што су: оштећења од олује, дрвећа и људи. Били су дужни да поправљају и подупиру нагнуте стубове, настављају испрекидане жице и мењају разбијене изолаторе. Тако су били оспособљени за мање оправке. За веће, где је била потребна помоћ, најхитније су јављали власти. Притом, да би им служба била уредна, носили су „листове потере” — штампане формуларе, на које су се потписивали и предавали један другоме од штације до штације. Тако се увек могло проверити и њихово кретање и исправност чуване линије.²⁵

Иза отварања штације у Ужицу преостали су неки ситнији радови као што је било утврђивање стубова и њихово ограђивање ради заштите од стоке. Затим су радови примани комисијски и вршени обрачуни. Тада се показало да је растојање од скеле на Морави до зданија Началства у Ужицу одвећ дугачко за једног чувара, па се тражило постављање још једног човека. Показало се и још нешто. Просторије у Ужицу, где се налазила штација, биле су неудобне. Телеграфист Живић се жалио због ове незгоде и молио да се нађе неко решење пошто се ту не може остати преко зиме ни са апаратима ни са канцеларијом. Преписка, која се развила око овог питања, довела је до каквог таквог решења. Окружни инжењер Ј. Весели прегледао је спорне просторије, израдио предрачун за оправке и преправке које су извршене, па се на томе ствар и свршила.²⁶

Телеграфска линија од Крагујевца преко Горњег Милановца, Чачка и Ужица, ушла је у нормалну службу. Истина, у прво време, користила се само за службене потребе; више је била управна ин-

ституција него средство у јавној употреби. Затим се саобраћај између органа власти изједначавао са приватним депешама, највише трговачким. Постојало је сигурно, ако не подозрење, а оно бар неповерење у преношење порука овим путем. Трговци су били први који су прихватили овакав начин комуницирања, па су за њима ишле и друге приватне депеше. О томе сведоче ставке прихода од ових установа које су из године у годину бивале веће.

Ова служба је почела добијати још једну функцију, о којој није било речи ни у оним дипломатским преговорима из прошле деценије ни у званичним објављиваним документима српске владе. Реч је о употреби телеграфа у питањима државне безбедности, било да се ради о унутрашњој било о спољној опасности. Прва од таквих депеша, која је сачувана, односи се на један сукоб у Ужицу између наоружаних отоманских поданика и српских сељака који се за мало није претворио у покољ. Половином октобра 1860. године, српска власт је, у овом месту, хтела да просеца пут за Златибор око Забучја и испод Орловца. Траса је, испод Орловца, ишла преко неке убоге њиве чији је власник био Турчин. Када се овде нашло, по позиву власти, 600 кулучара из златиборског среза њима се испречило више од 60 наоружаних Турака у бусијама спремних да отворе ватру. Мудир ужички је захтевао обуставу радова „да лешева не буде”. О овоме су потекле депеше у Београд. Жалила се српска власт и Ибрахим-бег, мудир града ужичког.²⁷ Упутства, која су дошла из Београда, смирила су сукоб. Мртвих није било, али није било ни пута. Брзина депеша спречила је проливање крви.

Наредних година ће важност телеграфског саобраћаја добијати све већу важност и са становишта државних интереса. 9. маја 1862. године стигла је у Београд, министру унутрашњих дела, како ће се ова важна функција у будуће звати, једна депеша из Ужица са обавештењем о турском насиљу које су извршили синови капетана турске тврђаве. Депеша је говорила да се обе супарничке стране у Ужицу дижу на оружје; опет је на помолу био међусобни обрачун и опет се некако стишавала узрујаност и избегавало најгоре.²⁸

Немирно лето 1862. године још ће више ојачати значај овакве функције телеграфске службе. Догађаји везани за бомбардовање Београда и указивање озбиљне ратне опасности, када је и опстанак државе био у питању, указује на све већу важност ове службе. Очуване депеше из тог времена, од којих су неке и шифроване, носе у потпуности војни карактер. Њихова брзина је помогла дизању и покретима народне војске од Чачка, Горњег Милановца, и

Ужица за помоћ Београду. Депеше су истовремено обавештавале и о владиним намерама и доносиле извештаје овој из западне стране земље. Говориле су како се са југа и босанске стране приближавају граници низамске и башибозучке јединице и како се понашају отомански припадници у тврђавама и око њих. „Турци овдашњи, јављано је из Ужица, склонилише се у град и око града и минувше ноћи заузеле главни друм за Босну”.²⁹

Увид у документа, која говоре о догађајима тог узрујаног лета, показује какве су се снаге прикупљале код Новог Пазара и Сјенице, у Новој Вароши, Вишеграду, према Заовинама, преко Дрине од Бајине Баште до ушћа ове реке у Саву, о гласинама које су са тих страна допирале, често случајним више злобним, о претњама добациваним против народа и народне војске. Документа још говоре каква су била наређења за скупљање народне војске, њено наоружавање, припреме, логоровање и покрете. Сплет свих тадашњих околности указивао је колико су били дубоки разлози за брзу и промишљену делатност српске власти. У свему овоме значајну улогу је одиграла установљена телеграфска линија.³⁰

У време највеће затегнутости због догађаја у Београду и угрожавања са границе, српска влада је донела и спровела, на најбржи начин, још једну одлуку која се односила на телеграфску мрежу у западном крају земље. Тада је спроведена и установљена телеграфска линија са штацијом у Ваљеву.³¹

Сада су, са гледишта државне безбедности, сви погранични окрузи у овом делу земље: чачански, ужички, ваљевски, подрински и шабачки, били повезани телеграфским линијама са средиштем у Београду. Тако се створио, нека је дозвољено упоређење, један сензиторни орган, способан за најкраће време да укаже на све што се догађа на периферији и да изазове одговарајућу реакцију државног врха на све што би угрожавало мир и безбедност земље.

*

Исте године, крајем августа, телеграфску службу у овом делу земље чекао је нови задатак. Тежиште изванредног стања, које се тек стишало у Београду, прешло је у Ужице, затим око тврђава Сокола и Шапца. Низ претходних инцидената, као што су паљевине, насиља, појединачни оружани сукоби и претње покољима, били су регистровани у Ужицу и дојављивани депешама у Београд. Говорило се да се овако „више живети не може”, преносиле се претње о томе како ће „бити меса забадава” и настајало је опсадно

стање када се живело само са оружјем у руци и у војној организацији. Ужичка варош је постепено доживљавала пожар за пожаром а тада се нашла у општем пламену.³²

Велики пожар у Ужицу и две узастопне борбе настале око њега и иза њега, само су делимично посведочени у телеграфским документима. Две закрвављене стране су покушавале и депешама да реше овај сукоб али је разрешење стигло са друге стране. Овај начин саобраћаја више је користио за стишавање и за касније послове око исељавања Турака из овог места и тврђаве Сокола као и за чисто војна наређења у оном ванредном стању које је престало тек 24. септембра 1862. године.³³

Постојање телеграфске линије и штације у Ужицу довело је до једне необичне чињенице. Тада се ширила гласина, настала у часу великог пожара или непосредно иза њега, да телеграфом стижу наређења из Београда да се спали варош. Док су гореле куће, сокаци и делови вароши, неко је убацио своје тумачење о пожару кога је приписао полицијској власти као извршиоцу наређења из Београда. „Свак држи (...) да је правителство Ужице запалило”, писао је иза тих дана Миливоје Јовановић председнику Државног савета Илији Гарашанину. Причало се, а гласина се ширила како се ширио и пожар, да је целу ноћ радио телеграфски апарат у Началничеству и преносио заповест за заповешћу да се ватра проширује. „Овде се разнела реч да је преко телеграфа питано докле је изгорело Ужице и кад је изгорело дотле и дотле, онда је из Београда казано такође по телеграфу да је доста и да се ватра пресече”, писао је у својој изјави уважени члан Државног савета Миливоје Јовановић и додавао да је та гласина деловала те су Ужичани остали пасивни у својој несрећи. Гласина о функцији телеграфа у пожару се и даље одржавала, расла и примала све узрујанија тумачења. Загонетна направа у телеграфској штацији, коју нико осим службеног особља није познавао ни приступао јој, одразила се у сујеверну панику.

Влада је са своје стране чинила велике напоре да разбије такву гласину и разувери народ да ужичка несрећа није њено дело ни „црна мрља” на њеном образу. Била је образована и посебна комисија од врло значајних чиновника да истражи узроке пожара. Комисија је посебно обратила пажњу на гласове о телеграфским депешама за време пожара. Никакви трагови до данас познати нису могли да оправдају оне гласине; показало се да је у току те ноћи

била само једна депеша и то она која је указивала на избијање и обим пожара.³⁴

Овде, при великом пожару и две узастопне борбе, пада у очи једна чињеница. Та је, одсуство и покушаја да се онемогући телеграфска веза Ужица са Београдом сечењем жица или рушењем стубова. То би могло да значи да противничка страна или није била свесна значаја овакве везе или до ње није имала ни приступа због обезбеђења од стране народа и народне војске.

*

Неколико каснијих година донеле су мирне прилике у југозападном делу земље. Отсуство озбиљнијих политичких трзавица и војних покрета, на обе стране границе, није изискивало даље постављање телеграфских линија и развијање мреже штација. Ова је служба иначе текла редовно и још јаче него претходних година. На првом месту је одговарала потребама државне управе а затим и захтевима привредног живота. Понекад је овај саобраћај био од изузетне важности када се јављало о појавама хајдучије и разбојништвима, о избијању епидемија и захтевима за лекарским интервенцијама на сузбијању зараза. Санитетска управа се служила често депешама да би упутила лекаре у места где су била жаришта болести, као на пример у селу Стрмову. Телеграфска служба је све више користила, нарочито трговини, али се запажа њена све већа примена у војним стварима нарочито када се радило о народној војсци. Ништа ванредно се није догађало ни на одржавању телеграфских линија, осим редовних оправки од природних оштећења и још редовнијих обилазака од стране „телеграфских пандура“ како су се тада називали чувари ових водова.

*

Пред сам крај 1866. године, дошла је званична одлука да се оствари стара намера о спровођењу телеграфске линије до државне границе. Иза ове одлуке поуздано је стајала нека међународна интервенција. Влада је саопштила, преко министра унутрашњих дела, Окружном начелству у Ужицу, „да се има од Ужица до Мокре Горе повући линија телеграфска“. Ово наређење је издато 28. децембра 1866. године.³⁵ Одредбе за прибављање стубова биле су истоветне оним када се радило на воду од Чачка за Ужице. Сада је удаљеност износила девет сати и требало је да народ среза златиборског прибави 1.000 стубова. При извршењу овог задатка наступила је теш-

коћа због оскудице храстовог материјала, па се поставило питање да ли се стубови могу поставити и од боровине.⁸⁶

Народ је, на већ познати начин, припремао ову грађу, извлачио је дуж друма, уз обећање о исплати надница. Са друге стране, из Београда, стигло је обавештење у Ужице, да ће потребни телеграфски материјал доћи на време у Ужице. Радови су трајали преко пролетњих и летњих месеци, уз незнатно учешће и житеља из Ужица, колико је телеграфски вод ишао преко ове општине. Радове је спроводио и надзиравао тадашњи окружни инжењер Драгољуб Угричић, познат у овом крају као „Угрица“. При завршетку послова нашао се пред једним проблемом. Није му било јасно да ли линију треба спровести до саме границе или је уставити код Мокрогорског карантина, чије је одстојање од државне међе износило 15 до 20 минута. На питање упућено министру унутрашњих дела стигао је, из Београда одговор да се „за сада подигне вод телеграфски само до здања Карантина Мокрогорског“. По овом наређењу се и поступило; вод је заустављен код Карантина, односно само до њега су били подигнути стубови.⁸⁷ Ова преписка и решење везано за њу могло је да значи само то да телеграфска линија преко Босне и Херцеговине још није била подигнута, мада се о њој говорило још пре једне деценије и на врло званичним местима.

У време када се завршавало постављање стубова до Мокре Горе, у Пожегу је стигао потребни телеграфски материјал за ову линију, одкуда је упућен у Ужице где је примљен 25. септембра 1867. године.⁸⁸ Наредба Началства ужичког, која је дошла убрзо, тражила је да се посао што пре заврши. Раније припремљени и привучени стубови сада су се морали поставити у земљу, утврдити и снабдети са носачима и изолаторима да би могли примити жицу. Наређивало се из Ужица да се из срезова златиборског и црногорског прикупи 850 људи од 5. до 7. октобра и да се ради док се посао не заврши. Линија се делила на деонице а посао је ишао уз присуство среских писара, кметова и — пандура. „Аргатима“ се наређивало доношење потребног алата. Посао је ишао, мада не тако брзо; Окружно началство у Ужицу известило је, тек двадесетак дана касније, министра унутрашњих дела да је народ „подигао вод телеграфски између Ужица и Мокре Горе“ и да су постављена три чувара који ће од 1. новембра „поменути вод обилазити и чувати“.⁸⁹ Уз овој посао, као и сличне претходне, вођени су уредни обрачуни пешачких и запрежних надница. О подизању ове линије, чији је

значај био већи од локалних потреба, говорило се те године и на Народној скупштини у Крагујевцу.⁴⁰

Када је сав посао на овој линији завршен и рачуни се свели, дошао је извештај началника среза златиборског, с пролећа 1863. године, да народ за „наднице и диреке не тражи никакву плату, већ ту суму поклања државној каси“ у корист овог доброг и полезног дела. Тражено је само да се подмире они трошкови које су, при радовима учинили инжењер и писар у успутним механама на исхрани.⁴¹

Окружно началство у Ужицу, овим поводом, обратило се началнику среза црногорског да делује како би му подручни народ следио примеру Златиборца и поклатио свој труд „на дар правителству“. Срески старешина „познатим му начином“ имао је да „понуди“ народ на овај поклон, „па ако му та понуда буде пријатна“ — Началство ће знати да цени тај дар.⁴² Ужичка општина, на сличан предлог из Началства, известила је ово да поклања држави све утрошене наднице, а притом је тражила и надлежно одобрење да може отписати и новчане издатке из своје касе које је утрошила на подизање телеграфа преко свога атара.⁴³

Радови на подизању телеграфског вода од Ужица до Мокре Горе су се завршили али је резултат изостао. Није забележено ни повезивање са одговарајућим водом иза границе у оном времену како би се стигло до „тријестанске линије“. Такође није забележено ни отварање телеграфске штације у Мокрој Гори ни постављање телеграфисте. Све је то остало као отворено питање за будуће године.

*

Година иза довршења телеграфског вода ка Мокрој Гори донела је земљи један тежак политички потрес. Погибија кнеза Михаила није прошла без последица чак ни по телеграфске везе у овом делу земље. У току ноћи, уочи 30. маја 1863. године, догодиле су се две веће диверзије у овом крају. Пресечене су телеграфске везе између Ужица и Чачка и Ужица и Ваљева.⁴⁴ Прва диверзија је била иза Пожеге а друга негде према Косјерићу. Телеграфски чувари су о томе одмах известили Окружно началство, које је за ове случајеве могло знати и по умртвљеним апаратима у штацији. Чувари нису могли сами да изврше оправке, што указује на величину диверзија, и тражили су помоћ. Сутрадан, у 10 сати, наређено је старешини среза црногорског, чија је канцеларија била тада у Ужицу, да одмах оде на место оштећења према Косјерићу а окруж-

ном инжењеру да иде код Пожеге. Обојица су имали налоге да се сметње што пре отклоне, пошто је сада нарочито нужно да се „одржи свеза телеграфска“. Налагало се и још боље чување телеграфских водова, па су у ту сврху употребљени пандури — коњаници. Показало се да ни ово није довољно, јер је већ следеће ноћи, дошло до мањег оштећења у близини цркве пожешке али је тај квар лако отклоњен.⁴⁵ Из докумената се не види ни ко је, ни зашто, извршио ове диверзије.

*

У време извођења радова према Мокрој Гори, или нешто касније, варошица Пожега преко своје општине, затражила је да се и овде постави телеграфска штација. Општина је, као своје прво учешће, понудила 60 цесарских дуката за набавку апарата. Молба је отишла министру унутрашњих дела. У преписци, која је затим настала, полицајна власт је затражила још четири дуката и кућу од четири собе и кујне за смештај штације и квартир за телеграфисту. Ово се тражило на „неограничено време“, што је значило у државну својину. Општина је накнадно и ово обећала. Затим, као да то није било довољно, дошао је захтев да се та зграда и званично поклони држави, пошто се претходно оправи и поред ње ископа бунар. У Пожеги се оклевало око преноса власништва па је дошло обећање да ће се таква кућа саградити и поклонити држави. Али опет нешто није било у реду; било је већ јасно да није постојао посебни државни интерес да би се штација овде, и у овом времену установила. Или у интересу штедње, држава је желела да све трошкове пребаци на ову општину.

Пожешка пак општина није одустајала од своје намере. Поново се, 18. септембра 1868. године, обратила министру унутрашњих дела и молила да се покренуто питање једном реши. Подвлачила је двоструку важност отварања штације у овом месту. Овде, писало је у молби, „постоји барутни магацин, 13 шанчева и новосаграђени амбар за рану“. Даље, „овде је најкраћа линија за Ивањицу, Јавор и Албанију и доњи крај Босне“, подразумевајући под тим подручја око Сјенице и Новог Пазара. Затим, овде се сучељавају три округа па би се лако „брзим саобраштајем лоповима и хајдуцима доскочило“. Молба подвлачи и друге моменте, који су пресудни за ово место. То је „привредна важност“ јер би се брже упознавало са страним трговачким местима „па би се знала важност и потребе других пијаца“. Трговина би се боље развијала у погледу извоза свиња, ра-

кије и „друге живе марве” преко Смедерева и Шапца. Наглашавало се, на крају, да би се удовољењем ове молбе „ставио темељ за боља и већа унапређења”.⁴⁶

Из овог краја и иза овог захтева, убрзо је дошла и још једна молба за спровођење телеграфске линије и установљење штације. Ивањичка општина се обаритла Окружном началству у Ужицу и молила га да поради како би се „због напредка и развића трговине” и ово место укључило у телефонску мрежу. Ивањички житељи, који су сигурно ово питање морали претходно разматрати и бити упозанти са захтевима пожешког грађанства, знали су да се тражи и озбиљно учешће заинтересованих места за увођење телеграфа. Они су одмах, а то су могли учинити само трговци, обезбедили прилозима стотину цесарских дуката да се овде, код њих „намјести телеграфско надлежатељство”. Ова се општина тада налазила у јеку великих припрема за градњу школе, па се није могла обвезати на већу суму. Можда је чак и одложила градњу нове зграде за своје ученике, пошто је, како наглашава у молби, тежила да појача „политични круг трговине” не само за своје место, већ и за цео моравички крај „и за друга места”. Није се заборавило нагласити важност овакве везе и за државне интересе због близине границе. Окружно началство је спровело ову молбу министру унутрашњих дела дајући јој своју подршку „и из више других званичних признања”.⁴⁷

Тако су се, скоро истовремено а сигурно и не случајно, стекле ове две молбе на надлежном месту. Истовремено иступање обе општине баца светлост и на сам друштвени развој у овом крају земље. Ојачани трговачки капитал већ показује иницијативу за напретком; млада буржоазија, издвајајући се као класа, почиње самосталније да иступа не само као носилац идеја техничког напретка већ и као њихов реализатор.

*

Надлежно место није неколико месеци одговарало на молбе из Пожеге и Ивањице. Затим је министар унутрашњих дела, овога пута то је био Рад. Милојковић, затражио од Началства у Ужицу објашњење о молби из Ивањице. Примајући на знање понуду од стотину дуката из Ивањице као помоћ за телеграфску линију, министар је јављао да ће трошкови бити знатно већи. Они би износили 44.000 гроша чаршиских и то без кирије за кућу и без плата за званичнике и служитеље овог надлештва. Министар је стављао до знања и то да је више општина у Србији подмиривало сав тро-

шак при оваквим радовима и питао да ли би Ивањица пристала да пружи још већу помоћ од обећане и да ли би могла дати влади „за свагда” кућу где ће се штација сместити.⁴⁸

Одговор из Ивањице није био стигао, када је влада одлучила да се приступи припремама за подизање телеграфске линије од Пожеге до овог места. Она је то чинила условно: „ако се нађе за нужно”. Началству у Ужицу је препоручило Министарство унутрашњих дела да нареди сечење потребног броја стубова, дајући као и раније упутства како да се тај материјал припреми и привуче дуж пута куда би ишао телеграфски вод. Успутно објашњење је указивало на дужи рок, пошто се наређивало да стубови морају бити смештени тако како не би трунули. По завршетку посла захтевао се извештај о извршењу.⁴⁹ Било је очевидно да се очекује учешће Ивањице на овој градњи, и то у већем обиму него што се обећавало.

Окружно началство у Ужицу, ослањајући се на писмо министра унутрашњих дела, наредило је 28. марта 1869. године среским началницима у Пожеги, Ариљу и Ивањици, да сваки од њих, преко народа, припреми онолики број стубова који ће се поставити кроз његов срез. И опет се наглашавало да ће ти стубови, „ако буде потребно”, користити за телеграфску линију. Опет су упућивани прописи о обради и превлачењу тог материјала, као што се чинило и раније.⁵⁰

Нешто није ишло како треба са припремама стубова на подручју ова три среза. Министарство унутрашњих дела тражило је, 10. маја, извештај о извршењу задатка. Распис из Ужица у срезове и одговори показали су да је наредба за стубове олако схваћена. Пожега је, истина, одговорила да је одсечено и привучено 200 комада стубова, али одговор из Ивањице ни из далека није задовољавао. Срески старешина се само жалио да по селима његовог среза нема хрестове грађе, па је, вели, предузимао нешто на своју руку, да је набави из Драгачева. А драгачевски старешина му то није могао дозволити без одобрења надлежне власти из Чачка. Затим јавља да је тражио да срез драгачевски отсече и припреми оне стубове који ће требати за простор куда линија иде преко села код Градине и Радаљева. Ни на то није било одговора. Из Ужица је, због свега овог, отишао врло оштар прекор у Ивањицу. У Ужицу се сматрало да по моравичким селима има довољно добре горе за телеграфске стубове. Ако је такве нема у општинским и општенародним шумама, морало је имати у приватним забранима. Укор из

Ужица звучао је као претња и срески старешина је убрзо јавио да су стубови спремни и привучени на одређена места. Такође, се нашло и још 25 стубова за оно растојање преко драгачевског среза куда је ишла траса намераване линије.⁵¹ Са ариљским срезом није било тешкоћа на овом послу, мада он неће добити телеграфску стацију, како се наглашавало и објашњавало у једном акту Началства из Ужица. А ово место, пошто је још тада било без икакве радиности или трговине, није ни показивало интерес за установу овакве врсте нити је могло на њу рачунати.

*

Окружни подинжењер Ђуро Русаци, који је проверавао задатке и извештаје, посумњао је да ће бити довољно стубова за пројектовану линију. Тада је било отсечено у пожешком срезу 210, у ариљском 200 а у моравичком 295 комада стубова. Сада је Началство наредило поновно премеравање линије и попуњавање евентуалног недостатка броја стубова. Показало се да су прва два среза испунила обавезу а моравички је морао да их још спреми како би достигао број од 329. комада.⁵² Када се и ово извршило, Окружно началство је послало извештај телеграфском одељењу да су прибављени стубови у потребном броју „све од граничевог и растовог дрвета; да их има 777 комада и да се може почети са даљим радом“ Притом се јављало да народ ариљског среза „не тражи за сечу и привлачење дирека никакве накнаде, но исту правителству поклања“.⁵³

Општина у Ивањици, можда је пратила и ишчекивала развој ове ствари, и није брзо одговарала на тражење министра унутрашњих дела из фебруара. Одазвала се тек почетком јула, када су завршени радови на прибављању стубова. Одговорила је да може дати још само 60 цесарских дуката за исплату трогодишње кирије на зграду где ће се сместити телеграфска стација. Ради овога, општинска управа се обратила Окружном началству и молила, сагласно тада постојећим прописима за дејство, да јој се одобри овај издатак из њене касе.⁵⁴ Издатак је одобрен решењем министра финансија.

Тада се, по оцени министра унутрашњих дела, показало да је време за подизање телеграфске линије од Пожеге до Ивањице и за отварање стација у оба места. Из Београда је упућен, почетком септембра сав потребни материјал и за линију и за стације. Материјал је требало примити и сместити у ону зграду коју је општин-

ска управа у Пожеги већ била определила, под неким условима сада непознатим, за телеграфску установу. Министарство је већ раније наручило у Чачку, код тишљера Јакова Крена, да се израде канцеларијски и телеграфски столови за обе штације и такође, допреме у Пожегу. Сада су наручени и сандуци за батерије неопходне за рад телеграфа.⁵⁵

*

Када је телеграфски материјал приспео и смештен у Пожеги, требало је приступити радовима на постављању линије ка Ивањици. Ту је искрсла једна тешкоћа; није било стручног човека који ће спровести те радове. Подинжењер Ђуро Русац се изјаснио да не може прихватити те радове; оправдавао се заузетошћу на градњи и оправци путева. Али ће пре бити да није имао никаква искуства на оваквом раду и није се усудио прихватити нови посао. Окружно начелство нашло је и само за умесно да свом подинжењеру не поверава овај посао и примило је разлоге о заузетости на другим странама. Стога је молило министра унутрашњих дела да пошаље неког од својих стручних људи на овај задатак.⁵⁶ Само тај посао је још мало могао да чека, пошто је на дневном реду био хитнији задатак око уређења и отварања телеграфске штације у Пожеги. Министар унутрашњих дела одредио је једном од својих стручних телеграфиста да оде у Пожегу, где су сви радови око зграде већ морали бити извршени, и да тамо припреми, отвори и уведе у саобраћај нову штацију. Окружном началничеству се препоручило да „буде при руци“ у свему том човеку.⁵⁷ Телеграфска штација у Пожеги отворена је почетком друге половине септембра 1869. године. Тиме се у потпуности изашло у сусрет оној молби која је из овог места пошла још почетком прошле године.

Сада је дошло на ред постављање телеграфског вода према Ивањици. Министар унутрашњих дела, узевши у обзир тешкоће са Ђуром Русацијем, одредио је за градњу новог вода Тасу Ђорђевића, из Београда. Послао га је овде са препоруком Началству да му се укаже од средских власти свака потребна помоћ. Посебно се наглашавало да Т. Ђорђевић мора имати при раду потребан број радника како би био у стању да повлачење линије изврши благовремено. Ово се наглашавало стога што се приближавало зимско доба када би било немогуће радити. Са овом препоруком је отишло и наређење да се из Пожеге одмах отпреме у Ивањицу телеграфски апарат и онај прибор који је за штацију потребан и тамо смести у за то већ одређену грађевину.⁵⁸

Овде се опет јавља стара, с пролећа показана немарност, и радови нису ишли како је замишљено. Таси Ђорђевићу није погодвало дуже бављење на овом терену а пошто посао није никако ишао, сам се појавио у Окружном началству и тражио да му се пружи довољна помоћ за уредно завршавање радова. Окружно началство је упутило хитно опомену у Пожегу, где је баш запињало са почетком. Писало је да се „слабо настојава у давању помоћи оним људима који подижу телеграф од Пожеге до Ивањице и да је за ови прошли пет дана једва телеграф кроз ваш срез за један сати подигнут”. То је проистекло отуда што није имало радника при ношењу материјала, копању јама и подизању стубова као и при њиховом уколавању. Није се штедело ни укура ни претњи средском началнику, када му се указивало да је на раду једног дана било само пет људи. Сада се наређивало да на рад излази 50 до 50 људи, да се посао спроводи у присуству лично началника или писара из Пожеге. Тако се морало деловати док се телеграфска линија не подигне кроз срез. А када се увиди да се прилази граници ариљског среза, требало је обавестити тамошњег началника да поступи на исти начин прихватајући продужење радова. Наређење из Ужица је отишло и у Ариље у истом смислу, па одмах и у Ивањицу. Народ моравичког среза се задуживао да спроведе линију и преко оног малог дела драгачевског среза куда је трасирана.⁵⁹

*

Тешкоћа и спорости више није било. Општра упозорења из началства, поготову што се наговештавало да ће средске старешине бити дужни накнадити штету која би настала због одуговлачења. Подизање телеграфске линије ишло је сада брже него и једанпут раније. По коју цену — то су могли знати само житељи из оних села куда се подизала жица. Али о њиховим тегобама, као и раније, није се тада ни говорило нити остављало писменог трага.

Довршење телеграфске линије од Пожеге до Ивањице било је 16. новембра 1869. године. О овоме је отишао извештај из Ивањице истога дана као одговор на ону општру наредбу Началства. Истина, из Ивањице није отишла депеша, као што је било уобичајено при отварању телеграфских штација, пошто телеграфисте још није било, већ хитна порука написана руком средског началника.⁶⁰

Министар унутрашњих дела се убрзо постарао да и овде дође стручни телеграфиста. Преместио је таквог из Крушевца и упутио на нову дужност.⁶¹ Телеграфиста је био у Ивањици већ 25. новембра

те године. Одавде је истог дана писао две жалбе надлежном министру. Једна од ових жалби тицала се оне куће која је додељена за штацију и где је био материјал допраћен из Пожеге. Биле су, како гласи жалба, то три тескобне просторије. Једна је била још влажна од скоре оправке „да нису у стању ни 40 кола дрва осушити је”. Друга соба, са рђавим влажним подом врло се тешко грејала некаквом лошом земљаном фуруном. Трећа, кујна била је тако тесна да се кроз њу није могло проћи од дима. Телеграфист је писао: „Због ове влаге — фојхности — сав челик на телеграфском апарату обузела је рђа, сат није могао да ради и са њега се одлепљивао политур”. Подрум, намењен за складиште, био је још гори. Три колута гвоздене жице и још неке ствари од гвозђа — „све је зарђало”, пошто је ова просторија огрезла у блату. Телеграфиста је молио министра, у интересу очувања државне имовине, да се дејствује како би се нашла удобнија кућа — „сува и нешкодљива”. Писмо из Ивањице министар је доставио Началству у Ужице и врло озбиљно захтевао да ивањичка општина испуни своју обавезу у погледу смештаја штације, пошто на овај начин то није учинила. Тражио је да се обезбеди подеснија зграда за смештај овакве установе. Ствар је у Ужицу ушла у хитан поступак и предата среском началнику у Ивањици са задатком да се нађе решење.

Из Ивањице, почетком наредне године, стигао је одговор да ће се одмах нешто предузети за бољи смештај штације. Општина се споразумела са телеграфистом да ће се ствар побољшати, ако се постојећим просторијама дода још неколико одељења у дворишту исте зграде. Истовремено је дата обавеза да ће тако стање трајати само до Митровдана исте године.⁶² План смештаја штације у Ивањици, који је ишао уз жалбу, показује да се та установа није налазила у близини среске канцеларије, већ у сокаку једне махале, преко пута механских прохода а у близини некакве ковачнице негде према Циганској махали.

Истог дана када је отишла жалба из Ивањице, министар унутрашњих дела усвојио је и одобрио предлог Окружног началства о постављању три чувара нове телеграфске линије. Ови су већ имали одређене деонице на којима су вршили већ раније прописане дужности за овакву службу. Срески началници су обавештени о овим постављењима и давало им се у дужност да мотре на те људе и по потреби укажу им сваку помоћ када се ради о одржавању линије. Сви ови чувари су раније били пандури и знали су шта значи правителствена служба. Сада су упућивани само на уредност

у дужности и неопходне оправке на линији ако су општећења била мањих размера. Носили су „потерне листове” од ивањичке штације до Пожеге и овде их предавали чуварима главне линије према Ужицу као доказе своје ревности.⁶³

* * *

Тако је српска влада замислила и остварила телеграфску мрежу у овом делу земље. Ова „новотарија” могла је у почетку бити примљена са подозрењем или бар са неповерењем. То је био први технички напредак који је овде допро из тадашње Европе. Временом се телеграфска служба потврдила и у управној служби и у јавном животу, те се све више показивала као неопходна потреба.

Наредне, релативно мирне године, нису овде довеле до проширења телеграфске мреже; оне су само донеле нека побољшања у њеном раду, као што је увођење више линија на једном воду, бољу организацију у раду штација и уредније достављање депеша. Постајање овакве институције давало је свој допринос целокупном јавном животу, почев од службе безбедности, преко бриге о сузбијању епидемија, до помоћи привреди и трговини, за коју су у своје време молили пожешки и ивањички трговци.

Врло значајна и чак изванредна улога припала је овој телеграфској мрежи у периоду мутних година када се приближавала ратна опасност и затим, отворила бојишта дуж границе 1876—1878. године. За борбе, у овом крају познате као „Јаворски рат”, телеграфска служба, која се тада проширила и ојачала, дала је непроцењен допринос за одбрану земље.

НАПОМЕНЕ

1. Србске новине, бр. 30. од 17. марта 1856. год. Архив Србије (даље: АС) — Совјет; № 151/1858. Сви датуми су по старом јулијанском календару тада важећем у Србији.
2. Србске новине; бр. 5, од 19. јануара 1856. године.
3. АС—Совјет; № 20/1856. год. Према овом договору излази да је напис у Србским новинама изражавао званичан став владе у Београду. Портин представник Фуад-паша условљавао је повезивање телеграфске линије преко Босне и Херцеговине тиме, ако „тријестапска линија“ пређе преко наведеног правца. О овоме пише и Тр. Теслић у књизи — Из првих дана телеграфског саобраћаја у Србији, стр. 133. Београд 1955. год.
4. АС—Совјет; № 64/1858. Акт Попечитељства унутрашњих дела; Т№ 90. од 22. фебруара 1858. год. У поменутој Теслићевој књизи такође се наводи овај докуменат.
5. АС—Совјет; № 130/1859. Овај докуменат је објављен у књизи Вр. Перуничина, Чачак и Горњи Милановац, I, стр. 680—681.

6. Исто. Предрачун у прилогу. Деспотовица, место где се постављала прва штација на овој линији, убрзо је по захтеву кнеза Милоша, добила назив Горњи Милановац, — в. Србске новине, бр. 46. од 18. апр. 1859. год. Обрачуни у аустријској монети потичу отуда што су их радили аустријски стручњаци при телеграфској служби у Србији. Међу њима, а од утицаја на изградњу ове линије, помиње се Phillip Yung, телеграфски официјал аустријски“ (Навод по Тр. Теслићу).
7. Ванредни прирез из 1854. године, који је предложен по 2 цесарска дуката с главе на главу пореску, био је једна од најнепопуларнијих мера српске владе у тадашњој европској немирној години. Тада је власт у Србији предузела низ ванредних мера, као што су прикупљање и забрана извоза хране, прво организовано уређење народне војске, наоружавање народа, појачање мера безбедности на границама и т. сл. Ванредни прирез је указом кнеза А. Карађорђевића смањен на половину по пореској глави 5. августа 1854. год. Прикупљен је, уз много роптања и узрујаности, и то врло брзо. Тада је само окружије ужичко дало 315633 пореска гроша, што указује, узевши у обзир целу земљу, на милионске суме. (Акт Началства окр. ужичког К.№ 18. од 23. јануара 1855. год. Кназначејству Попечитељства финансије).
8. АС—Совјет; № 130/1859. год. Указ кнеза Милоша в.№ 1708, од 20. априла 1859. год. Овај указ је потписао „књажески представник, попечитељ иностр. дјела, полковник кавалер“ Цветко Рајовић. Обј. у књизи Бр. Перуничиха — Чачак и Горњи Милановац, I, стр. 628.
9. Архивска грађа о постављању овог дела телеграфске линије није била доступна аутору. Њен највећи део вероватно је пропао с нестанком архиве Окружног начелства у Чачку. Начин и организација градње, прибављање радне снаге и однос према њој, превоз и постављање телеграфског материјала морали су бити истоветни као и на радовима на линији до Ужица и касније у другим правцима. Међутим, и пре постављања телеграфа у овом делу земље, овде су стизале депеше. Најхитније и најважније поруке из Београда према Чачку и Ужицу ишле су телеграфом до Крагујевца. Одавде их је Крагујевачко начелство слало поштом или штафетално даље. Једна од таквих депеша од 29. августа 1859. године односила се на прославу рођендана кнеза наследника Михаила пренета је у Чачак и Ужице. В. АС—НОУ—1859. нср. гр. — акт Началства окр. крагујевачког; № 9092. од 31. августа 1859. год.
10. Персонални подаци за ове штације потичу из тадашњег званичног Шематизма. Чачански телеграфист А. Петровић био је родом од Неготина а његов помоћник В. Николић из Карана код Ужица. Овај последњи је већ 1862. године отишао у Лозницу на дужност при новоотвореној штацији и његово место у Чачку остало је упражњено. Исте године дошао је у Горњи Милановац за телеграфисту Велимир Лонгиновић који ће касније отворити штацију у Пожеги. Иначе назив телеграфска штација је буквални превод из немачке терминологије речи Telegraphstation, како је то констатовао и Тр. Теслић.
11. О правцима ових телеграфских линија расправљало се и на седницима народних скупштина већ и као о свршеном чину. Србске новине, бр. 128 од 6. октобра 1867. године говоре о томе а посебно о линији која иде од Чачка за Карановац. Осим тога овде је од значаја и чињеница да је кнез Милош одлучио преместити окружна надлештва из Карановца у Чачак. Стога је разумљиво и инсистирање за линију и штацију у овом месту. Гутаљска скеда на Морави, која се овде помиње више пута, била је тада врло значајан објекат, у недостатку моста, на путу поштанском из Ужица у Чачак и даље у унутрашњост Србије. Налазила се по дну села Пилатовића према Гугљу и врло се често среће у тадашњим документима.
12. АС—НОУ—1860. нср. гр. Акт Попечитељстванутрењих дела; Т.№ 1094, од 18. септ. 1859. год.; концепт одговора Началства ужичког; Г.№ 238. од 21. септ. 1859. год.
13. АС—Совјет; № 890/1859. и пратећи акт Попечит. внутр. дела; Т.№ 1071/1859.

14. АС—НОУ—1859. нср. гр. Акт Попечит. внутр. дела; Т№ 1235 од 17. окт. 1859. год. и акт-концепт Началства окр. ужичког; Г№ 269. од 20 окт. 1859. год. Началство је тражило да се одмах по завршетку радова поднесу обрачуни утрошених надница ради исплате.
15. Исто. Акт началника ср. црногорског; № 4026. од 24. нов. 1859. год. Акт Началства окр. ужичког; Г№ 276. од 2. дец. 1859. год. Акт истог Началства; Г№ 320. од 19. дец. 1859. год. и акт Попечит. внутр. дела; Т№ 1557. од 19. дец. 1859. год. У црногорском срезу на овом послу радили су људи из 14 села. Ужичка општина дала је раднике за део линије од Трешњице до „зданија Началства“. Исплата радника из среза црногорског извршена је тек у октобру 1860. године.
16. Felix Kanitz-Serbien S. 159. Leipzig 1868. Говорећи о положају телеграфске штације, односно о тој слици Ф. Каниц каже: »Ihres Stirnseite zunächst befindet sich das Nacalnikat, dann folgt Telegraphamt, die Schule und rechts Kreisgericht«.
17. АС—МФ—Ф—III—138/1859. Бумрукчија са Јавора Илија Петровић телеграфисао је 21. дец. 1859. год. попечитељству финансије и молио за отсуство због братовљеве смрти. Ова полуванична депеша носи број 135 и дата је овде у факсимилу као први пронађени докуменат из чачанске телеграфске штације.
18. АС—НОУ—1860. нср. гр. Акт Попечит. внутр. дела; Т№ 118. од 19. јануара 1860. год. У прилогу овог акта ишли су спискови материјала и „настављење“ за постављање линије. Материјал је стигао до тугаљске скеле стварно 31. јануара 1860. год., али не у потпуности, и примио га је началник среза црногорског.
19. Исто. Акт-концепт Началства окр. ужичког; Г№ 30. од 8. фебруара 1860. год. Акт-концепт; Г№ 42. од 13. фебр. 1860. год. Овде стоји забележено накнадно да се из Ужица упути кроз три дана на рад сто људи и троја кола. Изашло је радника знатно мање, што се показује из акта-концепта Г№ 56. од 26. фебр. 1860. год.
20. АС—СОУ—1860. нср. гр. Акт Попечит. внутр. дела; Т№ 435. од 21. марта 1860. год. Писмо инж. Ј. Клинара од истог дана инж. Ј. Веселом; Концепт-акт Началства окр. ужичког; Г№ 76. од 23. марта 1860. год. којим тражи 150 ока бакарне жице из Чачка. Акт-концепт Началства ужичког; Г№ 82. од 26. марта 1860. год. Попечитељству внутр. дела којим тражи још 30 ока бакарне жице.
21. АС—МИД—В—Ф—IV—135/1860. Први телеграфиста у Ужицу био је Јован Живић, родом из Боке у Војводини, који је овде дошао привремено из дужност и ту дуго остао. Његов помоћник био је Спиридон Попозић, родом из Котора, бивши ужички дугогодишњи учитељ и приучени телеграфски курсиста. Њему је ово место додељено у знак признања и унапређења „пошто се у учитељској служби није могло већим званијем помоћи“.
22. Свечаности при отварању знатнијих телеграфских штација биле су тада уобичајене. Један од очевидца такве свечаности, која се држала негде у Србији, био је Д. Ц. Ђорђевић. У сећањима с почетка овог века он говори о мноштву света при отварању штације, о вењацима, прангијама и весељу. Пошто је телеграф још био велика мистерија за неписмен народ, Ђорђевић се сећа како се говорило да у телеграфском апарату „раде нечастиви“ и како су многи напрезали очи да бар за тренутак сагледају на жици „реп од депеше“ која јури за Београд. (Наводи се по књизи Тр. Теслића, стр. 100).
23. Србске новине, бр. 60. од 21. маја 1860. год. Депеша упућена кнезу Милошу из Ужица гласила је: „Међу знамените дане срећне владавине Ваше Светлости числи народ окружја ужичког са свим чиновничством и данашњи дан, што сте премилостиви Господару наредили, те се и у нашем крају отворила телеграфска штација. У чувству признателности на тако отеческом старању о напредку наше земље, народ са чиновничством изјављује Вашој Светлости синовну благодарност, молећи Бога за дуг живот и здравље Ваше Светлости“. Слична депеша стигла је истог дана у Београд и из Лознице.

24. АС—МИД—В—Ф—IV—135/1860. Извештај је гласио: „Попечитељство внутрењи дела узима слободу у највећој понизности доставити Вашој Свјетлости, да је 12. т. м. у Ужици отворена телеграфска штација. Т№ 704. од 13. маја 1860. године“.
25. АС—НОУ—1860. нср. гр. У архиви НОУ сачувано је много оваквих докумената и за наредне године. Дужности чувара линије биле су прописане „настављањем“ од 31. маја 1860. год. с позивом на прописе КО№ 128 од 18. марта 1855. године када је ова служба и уведена у Србији.
26. Исто. Акт Попечит. внутр. дела; Т№ 1775. од 9. авг. 1860. год. и пратећи документи.
27. АС—МИД—И—Ф—XI—96/1860.
28. АС—МУД—П—Ф—XVI—36/1862. АС—МИД—И—Ф—XI—371/1862. АС—НОУ—1862. нср. гр. Концепт извештаја Началства окр. ужичког; № 5991. од 9. маја 1862. год.
29. АС—МУД—П—Президијали. Делеша из Ужица од 7. јуна 1862. год.
30. О овим догађајима постоје, као сведочанства, многе делеше, мада су многе и нестале. О садржајима изгубљених делеша могу да посведоче и т. зв. „президијали“. То су кратка и најповерљивија писма упућена важним личностима. Таквих докумената нема забелсжених у протоколима пошто су сматрана најповерљивијим у смислу касније уобичајеног термина „државне тајне“. В. АС—МУД—П—Президијали, 1862. год.
31. Телеграфска штација у Ваљеву отворена је у лето 1862. год. Овде је први телеграфист био Петар Марковић а његов помоћник Јован Трифуновић који се водио на привременој дужности. В. Шематизам за 1863. год.
32. АС—МУД—П—Ф—X—127/1862. АС—МУД—П—Ф—XVI—36/1862. АС—МУД—П—Ф—XIV—63/1862. Окружни началник у Ужицу Петар Стојковић послао је министру унутрашњих дела делешу под 25. авг. 1862. год. у 8 сати и 45 минута којом јавља: „Поред све предострожности, која је вечерас предузета, сада се опет произведе ватра у среди чаршије и дућани и једне и друге стране у пламену горе. Обшта је сумња на Турке“.
33. АС—МИД—И—Ф—X—58/1862. и АС—Совјет; № 329/1862.
34. АС—МУД—П—Ф—XIV—63/1862. АС—Совјет; № 421/1862. в. и прилоге под бр. 30.
35. АС—НОУ—1866. нср. гр. Акт-концепт Началства окр. ужичког; Г№ 231/1866. од 2. јануара 1867. год.
36. Исто. Окружно началство је о овоме писало министру унутр. дела 26. јан. 1867. год. Одговор није познат, није познато ни да ли је дошло до замене овог материјала.
37. Исто. Акт министра унутр. дела; Т№ 1381. од 2. септ. 1867. год. Акт-концепт Началства окр. ужичког; Г№ 168. од 11. септ. 1867. год.
38. Исто. Акт-концепт Началства; Г№ 190. од 25. септ. 1867. год.
39. Исто. Акт-концепт Началства окр. ужичког; Г№ 222. од 28. септ. 1867. год. Началство је зетим јављало министру унутр. дела да је нешто алата оштећено или изгубљено при раду, па је молило за допуну. Министарство је удовољило молби и алат је стигао у Ужице да би био предат новопостављеним чуварима. Акт Министар. унутр. дела; Т№ 1709. од 10. нов. 1867. год.
40. Србске новине, бр. 128. од 6. окт. 1867. год.
41. АС—НОУ—1867. нср. гр. Акт началника ср. златиборског; № 2221/1867. од 29. маја 1868. год. Тада је народ из овог среза дао 1401 пешачку, 110 запрежних надница и 1000 стубова. Овде није узето у обзир оно што је народ из ужичке општине дао, као ни из црногорског среза. За овај допринос се очекивала и јавна захвалност која је изостала.
42. Исто. Акт-концепт Началства окр. ужичког; Г№ 237. од 28. апр. 1869.
43. Исто. Акт Суда општине ужичке; № 950. од 5. маја 1869. год.
44. Телеграфска веза од Ваљева за Ужице успостављена је нешто раније. Тачан датум се није могао утврдити из доступне и истражене архивске грађе. У фонду НОУ ова веза се среће само два пута. Први податак се односи на поклон у раду који је народ црногорског среза дао држави

- приликом подизања ове линије. Други податак је овај који се односи на диверзију.
45. АС—НОУ—1868. нср. гр. Акт Началства окр. ужичког од 31. маја 1868. № 6326. Као одговор: президијално писмо началника ср. пожешког од 31. маја 1868. год. Окр. началству у Ужице. Овде извештава о оштећењу и накнадном обезбеђењу телеграфске линије.
 46. АС—НОУ—1868. нср. гр. Молбу су потписали председник општине Милан Стојић, општински кметови и одборници, заједно за више трговаца из овог места. Министарство је привремено одложило молбу с примедбом: „Сојузити с предидућим актима овог предмета“ што указује да је постојала и ранија преписка о штацији у Пожеги.
 47. Исто. Акт началника ср. моравичког; № 3109. од 20. септ. 1868. год. Акт-концепт Началства окр. ужичког; Г№ 908. од 28. септ. 1868. год.
 48. Исто. Акт министра унутр. дела; Т№ 1677. од 27. фебр. 1869. год. Овај захтев је упућен у Ивањицу 5. марта исте године под № 2247.
 49. Исто. Акт министра унутр. дела; Т№ 470. од 10. марта 1869. год. Под-инжењер Ђ. Русац је израчунао да растојање од Пожеге до Ивањице износи 19531 хват, или претворено у тек тада увођени мерни систем, 37047 метара. Ова мера се не поклапа са данашњим одстојањем. Објашњење лежи у чињеници да је стари пут ишао преко села Годовика и Грдовића до Ариља, а даље прско Трешњевице и Радаљева, брдовитим крајим правцем, уз који се постављала телеграфска линија.
 50. Исто. Акт-концепт Началства окр. ужичког; Г№ 75. од 28. марта 1869. год.
 51. Исто. Акт-концепт Началства окр. ужичког; Г№ 121. од 27. маја 1869. год. Акт министра унутр. дела; Т№ 737/1869. и други пратећи документи.
 52. Исто. Извештај среског началника из П. теге; № 1983. од 6. јуна 1869. год. Извештај ср. началника из Ивањице; № 136. од 5. јуна 1869. год. Акт-концепт Началства окр. ужичког; Г№ 139. од 2. јула 1869. год.
 53. Исто. Акт Акт-концепт Началства окр. ужичког; Г№ 159. од 14. јуна 1869. год. Није познато како је народ у срезовима моравичком и пожешком поступио у овом питању.
 54. Исто. Акт началника ср. моравичког; № 2284. од 11. јула 1869. год. Акт-концепт Началства окр. ужичког; Г№ 184. од 14. јула 1869. год. Решење министра финансије; Е№ 2269. од 1. августа 1869. год. За раније обћаних 100 цесарских дуката, који су и уплаћени за ову сврху, није требало одобрење пошто су ову суму прикупили међу собом ивањички трговци, те се она није водила као општински капитал.
 55. Узори за израду ових столова и сандука су били примерци из чачанске телеграфске штације који су урађени по упутствима стручне службе из телеграфског одељења при Попечитељству унутр. дела. В. АС—НОУ—1869. нср. гр. Акт министра унутр. дела; Т№ од 2. септ. 1869. год. Акт истог министра; Т№ 1300 од истог датума.
 56. АС—НОУ—1869. нср. гр. Акт-концепт Началства окр. ужичког; Г№ 233. од 13. септембра 1869. год.
 57. Исто. Деспеша министра унутр. дела; Т№ 1349. од 16. септ. 1869. год. Из ових података се закључује да је у Пожеги питање зграде за телеграфску штацију већ било решено на задовољавајући начин. У Пожегу је упућен, како је то речено раније, Велимир Лонгиновић, телеграфиста I класе. Име његовог помоћника се не помиње, пошто га, судски према Шематизму, није ни било.
 58. Исто. Акт министра унутр. дела; Т№ 1359. од 22. окт. 1869. год. Концепт-акт Началства окр. ужичког; Г№ 272. од 24. октобра 1869. год. Телеграфска жица на воду према Ивањици није била бакарна већ гвоздена, бар се такви катури срећу у питајском ивањичком магацину.
 59. Исто. Акт-концепт Началства окр. ужичког; Г№ 272. од 2. новембра 1869. год.
 60. Исто. Акт началника ср. моравичког упућен у Ужице овом приликом гласио је: „Началству окружија ужичког. Вод телеграфски подигнут и жица затегнута до Ивањице. Овај посао је свршен дана око пола дана; о чему у понизности извештавам Началство на његов предпис од 2. овог

- мца ГН^б 272. № 391. 16. Нојембра 1869. год. у Ивањици. Началник Среза Моравичког Ј. М. Јевгенијевић“.
61. Први ивањички телеграфист звао се Јевтимије Илијић.
 62. Жалба ивањичког телеграфисте — АС—НОУ—1869. нсп. гр. уколико се односила на штацију и услове у њој била је уважена. Друга жалба од истог дана, којим се жалио на пријем у Ивањици и потсмешљивост према штацији и његовој служби није ни узимана у расматрање. Такође му није ни уважена молба да се одмах врати у Крушевац, па ма и не био плаћен за долазак и рад у Ивањици.
 63. АС—НОУ—1869. нер. гр. Акт-концепт Началства окр. ужичког; ГН^б 302. од 2. дец. 1869. год.

INSTALLATION DES LIGNES TÉLÉGRAPHIQUES DANS LE SUD-OUEST DE LA SERBIE (1858—1859)

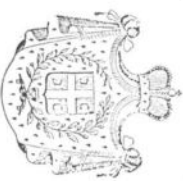
L'auteur de l'article intitulé «Installation des lignes télégraphiques dans le Sud-Ouest de la Serbie (1858—1859)» relate comment, dans la période allant de 1859 à 1869, le service télégraphique a été organisé dans la région en question. L'auteur rappelle la situation internationale, les besoins de l'administration du pays et les exigences imposées par le développement économique, autant de causes qui ont déterminé la construction du réseau télégraphique dans les régions occidentales du pays.

Les lignes télégraphiques posées à cette époque de Kragujevac à Mokra Gora, par Gornji Milanovac, Čačak i Užice, puis de Valjevo à Užice et de Požega à Ivanjica, et pourvues de postes et de personnel qualifié ont considérablement contribué au développement du pays et surtout à celui des régions susmentionnées.

L'auteur termine son article en mettant en relief l'importance que le service télégraphique revêtait dans la défense du pays à l'époque en question.

Novak Živković

ОДЪ ИИ. СРБ. ТЕЛЕГРАФСКОГЪ НА ДЕНЖАТЕНСТВА.

Телеграфна Штација у Београду
НА ДЕНЖАТЕНСТВА

Преплата у Лангу 1859 год. 10 мин. — подне
Почетна у Београду 1859 год. — мин. — подне

Протога за 20 лини смак
Платени смак финанси.

Знамъ само, остана, помисъ за београдъ,
макаръ сама дугоде телеграфскимъ оуба,
искарвамо се надирвамо въ скарби у
урамова се надирвамо въ скарби у
ида дигравамо.

Alexis Karadzic
Trnava
Beograd

За направила, прена:
Београдъ, Минист. Срд. Телеграфна Штација
Алексис

Сл. 3. Денеша из чапанске телеграфске штације од 21. децембра 1859. године

Протокола №

КИНЕ СРБСК. ТЕЛЕГРАФСКО НА ДЕНЖАТЕНСТВО.

Телеграфска станица № 20

Месецъ И. 1859 Београд ОДЪ Денеша

Број реча и писма	Време прена	Значитија доплата у стотинахъ одиравамо.
20	10 мин.	10
1	10 мин.	10

С. Никола Денеша
Београдъ

Упутамъ оубави моје да саму скарби
бавиомъ и меу у коме се она сага наиди
на моје да гоставиомъ.

Алексис
Beograd

Принато Денеша
У месту одиравамо. Денеша Кадъ одиравамо
подъ № 1 експедиционогъ протокога
Суджичења 1 сат. 10 мин. 10 подне
Пашома 1 сат. 10 мин. 10 подне одираво:
Шасе-стома 1 сат. 10 мин. 10 подне
Велемне за службае данасема:
одираво:

Сл. 4. Денеша из Уница од 7. Јуна 1862. године, у време бомбардовања, којом се пита где се налази влада

Протокола № _____

Телеграфска струка № 20.

КНИЖ. СРБСК. ТЕЛЕГРАФСКО НАДЛЕЖКАТСТВО.

Месец 6 1862 Јуни од Унига

Нумера Дневника	Класа	Број речи и цифри	Време рече	Значајни додатци у смотрено одиравању
<u>42</u>	<u>1</u>	<u>II</u> <u>63</u> <u>9</u>	<u>21</u> <u>102</u> <u>00</u>	приста у <u>11</u> сат. <u>5</u> минут. <u>40</u> подне.

ДЕШЕТА.

*Т. Министру унутр. дела Шибаници
Унига Вишеград*

*8773 5874 3718 6535 7134 1660 5269 5980 6091
7068 5269 5092 7135 7924 4535 2971 3024 7255
3725 2464 26 6380 8477 6862 7060 52 6824
7735 4171 7450 4987 8214 2735 1671 6831 50
6337 7037 6362 6028 8412 7371 4965 7216 7150
2450 9235 6828 2236 8412 5524 2935 8452 6374
4024 7438 3592 1689 5043 5771 4352 4362 5186.*

*Наннадно брдо.
Т. Саудићковић.*

*Крсто Јанковић Киндровић
Унига Вишеград*

Пријем *Т. Министру*

У месту одиравања _____ даљ одиравања _____
 под № _____ експедиционог протокола _____ via _____
 Служитељем _____ сат _____ мин _____ подне _____ сат _____ мин _____ подне
 Поштом _____ сат _____ мин _____ подне одирава _____
 Штаб-етом _____ сат _____ мин _____ подне Бележке за случаје закаснења
 одирава: _____

Сл. 5. Шифрована депеша из Унига министру унутрашњих дела, од 21. јуна 1862. године којом се извештава о стању турске војске под Вишеграда (Шифровани текст гласи: „Наннадно имам јавити вам да у Вишеграду стои 500 низама и 2500 башибозука са 30 топова брдски на точковима. Паша Бишћански командант је“).

Александрову, Вручилъ Императору

Александрову вручилъ Александръ Александровичъ отъ 28.
Февраля 1869. года. № 4086. представилъ ему. Како и обшину и,
вспомогательныя средства за воздѣлываніе доли у Иваницы ушана.
въ шмацкѣ топографическаго оублаченія, да бы дали арабическімъ,
указомъ на эту доли 100 п. цесар.

Поздравляю вода топографическаго отъ атомно до Иваницы
и ошваранъ шмацкѣ у Иваницы Кошманъ бы до 44000. у туръ бы
Куръ по Куръ, где бы шмацкѣ была станица и бы Иваницы бы,
Китанка и селеніемъ топографическаго; и Кенъ су. выше обшину;
у Кошманъ су. шмацкѣ ошваранъ топографическаго арабическімъ сав
шрощанъ Кенъ на воздѣлываніе доли и ошваранъ шмацкѣ доли, а
основы шмацкѣ доли су. арабическімъ, на сватда у собственикѣ
и Куръ, да станица шмацкѣ; шмацкѣ Александрову, провозу
чуетъ, да все селеніемъ обо реченіи обшину доли, да и
и все подѣ присланъ да арабическімъ, на воздѣлываніе доли
отъ атомно до Иваницы и ошваранъ шмацкѣ у Иваницы доли
ишине бы до атомно отъ око Кенъ обшину, и да да селеніемъ шмацкѣ
до да арабическімъ, на сватда у собственикѣ доли Куръ
и шмацкѣ обшину на обо воздѣлываніе доли Александрову да
око Иваницы и ушло представилъ и само документъ име обшину.

№ 1677
27 февраля 1869 г.
у. б. о. г. р. 28

Министръ
внутреннихъ делъ,
Л. М. Мухоморовъ

Сл. 6. Ант министра унутрашнихъ дела, Т№ 1677 од 27. фебруара
1869. године. Тражи се још већа помоћ од обећаних 100 цесар-
ских дуната да би се спровела телеграфска линија и отворила
штација у Ивањици